

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Денисов С. Ф.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ВІД СУМИ УПЕРЕДЖЕНЬ ДО ДОСВІДУ ШУКАНЬ¹

Писати про актуальність рецензованої роботи видається надмірним. Кожний, хто візьме на себе працю прочитати цю монографію, повинен запастися не тільки неабияким терпінням, але й відомою сміливістю, тому що не кожен зможе терпляче зносити те, що в цій роботі послідовно, глава за главою «зносяться» ідеї, що стали «священними коровами», і подумати про те, що вони можуть бути нікчемними, одночасно, і страшно, і дивно. Тому тим, хто не хоче терпіти муки сумнівів, кому дорогі «аксіоми» у кримінології, краще не випробовувати свою витривалість, і поставити цю книгу назад на полицю. Але, якщо Вам цікаво, наскільки глибока «кроляча нора», Ви не пошкодуєте про витрачені зусилля.

Одразу слід попередити, що *стиль* автора незвичайний. Він віддає перевагу живому викладу, а традиційний академічний стиль йому нудний. Можливо, саме тому читання буде легким, тому що текст написаний вільно в науково-популярному викладі. Хоча сам автор і нарікає на те, що йому довелося використовувати формули, таблиці й графіки, а це часто вносить сум'яття в думки читача, чи варто йому продовжувати читання, або його чекають труднощі, які завжди йдуть за формулами. Але поспішаю запевнити, що не в цьому випадку, оскільки автор цієї монографії в легкій оповідній і невимушеній формі розкриває всі складнощі, які приховані за формулами та графіками.

Монографія написана російською мовою, і це не все незвичайне, що впливає з цієї публікації. У книзі *сотні малюнків* і більше *сотні таблиць*. Більшість малюнків демонструють дані на графіках. У ній чимало авторських малюнків, які ілюструють

¹ Сердюк П. П. Относительное измерение интенсивности преступности: монография. Запорожье: Кругозор, 2016. 1000 с.

зміст досліджень. У монографії досліджені фактичні дані багатьох країн. До кожного блоку автор зробив малюнки. За зізнанням самого автора, він малював ці малюнки комп'ютерною мишкою в програмі Microsoft Paint. Ці малюнки часто пов'язані з деякими особливостями або пам'ятками досліджуваних країн. Нерідко вони в гумористичній формі розкривають зміст, який впливає з результатів досліджень автора. На обкладинці книги зображено криву Гаусса із сірників. Кілька з них уже з обпаленими головками, що, ймовірно, символізує злочинність. Це теж творча задумка автора монографії.

Сам автор зазначає, що *ідея* його книги полягає в тому, щоб перевірити гіпотезу про аналітичну одиницю відносного вимірювання злочинності. Аналітичною одиницею він називає базу порівняння в 1000, 10 000 або 100 000 осіб, яка традиційно використовується в суспільствознавчих науках ось уже більше сотні років. Одразу викликає деякий подив те, що цей «непогрішний» спосіб відносного вимірювання названий гіпотезою. Хіба сотні досліджень досі не підтвердили його непогрішність? У книзі рішуче заявлено, що цей спосіб не тільки не претендує на роль аксіоми, але й уводить нас далеко від істини.

Дослідник не підійшов легковажно до цього питання. Хороша наука ґрунтується на емпіриці, і автор з усією ретельністю взявся до розгляду цього питання. Напевно, що потрібно використовувати емпіричні докази, а не умоглядні домисли. Тому перевірка гіпотези зайняла в автора тривалий час і передбачала чимало математичних розрахунків, які він зробив.

Потрібно було визначити емпіричний матеріал, з яким доведеться мати справу для перевірки гіпотези. Для цього в *першій главі* книги автор зосередив свою увагу з'ясуванню того, чи підходить на цю роль державна статистика? Оскільки в сучасній кримінології практично ніхто не виявляє довіри до статистики, необхідно було виявити, в чому її реальні недоліки? Основна невдоволеність статистикою виявляється в її нездатності реєструвати приховану частину злочинності, яка залишається в тіні. Тому використовуються різні способи того, як можна виявити «темну цифру» злочинності. Автор замість використання терміна «латентна злочинність» віддає перевагу використанню зарубіж-

ному аналогу, і частіше говорить про «темну цифру» злочинності, тобто перекладу з англійської мови "dark figure of crime". Практично всі способи виявлення «темної цифри» злочинності автор називає скомпрометованими і наводить різнобічні докази цього, переважно, математичні й логічні. Найбільш ненадійними способами, на думку автора монографії, виявилися ті, які використовують метод опитування потенційних жертв злочинів (victimization survey) або можливих злочинців (self-report). За іронією, це на сьогодні найбільш затребувані методи, але вони, на жаль, і найбільш скомпрометовані. Причину автор бачить у тому, що респонденти на ці питання найчастіше дають неправдиві відповіді, про що свідчать фактичні дані. Математична перевірка цих даних свідчить про ще більшу ненадійність зазначених методів у порівнянні з офіційною статистикою.

Пропонуючи докази того, що особливі сумніви викликають опитувальні методи виявлення прихованої злочинності, автор наводить не тільки математичні аргументи, а й загальнонаукові закони, які були відкриті у фізиці й біології. При цьому у книзі вони отримали роз'яснення на простих, зрозумілих прикладах, включаючи ілюстрації. Одним із найбільш цікавих, на мій погляд, і, боюся таким, який може залишитися непоміченим, є доказ, заснований на законі «позитивного зворотного зв'язку». Саме тому було прийнято рішення вказати на нього в цій рецензії. Автор приводить приклад із двигуном внутрішнього згоряння. Якщо двигун в автомобіля буде працювати з позитивним зворотним зв'язком, то це означає, що немає жодного механізму, який би запобігав наростанню обертання маховика, і його б швидкість збільшувалася, оскільки паливо подавалося б без контролю. Тиск наростає б, не було б жодного клапана, який би додатково відводив надлишки відпрацьованих газів через те, що збільшується подача палива. Запустилася б ланцюгова реакція, і ймовірно, незабаром двигун би вийшов із ладу. Це приклад того, що могло статися із суспільством, якщо б результати віктимологічних опитувань були б правдою. Кількість злочинів збільшувалася б за експонентною, викликаючи у свою чергу, або звикання, або ж відповідну «гонку озброєнь». Велика частина суспільства, яка виступала б у ролі жертв, страждаючи від злочинців, які грали б

роль «хижаків», вступила б у цю гонку, і мова б йшла не про пом'якшення покарань і обмеження криміналізації, а про озброєння жертв. Стримування виявляється не тільки в механізмі юстиції, а й у можливості оптимального задоволення потреб людини в межах співпраці. Фактично, це дає можливість підтримувати суспільство на рівні самоорганізації, у межах оптимального функціонування для цього періоду розвитку й умов середовища. Тому перебільшені показники, які виходять з опитувальних методів просто говорять про неіснуючу ситуацію, оскільки така кількість злочинів, за висловом автора, як виконана робота, повинна говорити про високу зайнятість населення у «виробництві» злочинів, немов економічної або виробничої зайнятості. Не кожна інституалізована сфера економіки здатна показати такі цифри. Це свідчить не на користь опитувальних методів виявлення прихованої злочинності. Якщо вам цього може здатися мало, то кожен знайде в цій книзі й інші докази, які можуть бути до вподоби.

У книзі наводяться аргументи на користь того, що дані офіційної статистики можуть бути істотно перекручені як у бік перебільшення, так і в бік зменшення. Але все ж ці дані більш близькі до реальності, ніж ті, які отримані шляхом опитувань респондентів. Багато доказів стосовно цього питання наведено в першій главі книги. На думку автора монографії, використовуючи дані офіційної статистики, можна оперувати ними як свого роду вибіркою. Вона може бути або вибіркою до реальної злочинності, або вибіркою до здатності державних органів реєструвати злочини, а принцип вибірки дає можливість використовувати статистику в дослідницьких цілях для виявлення наявності або відсутності кореляції.

Автор дійшов до висновку, що всі відомі досі в кримінології методи обчислення «темної цифри» злочинності непридатні для її обчислення. Але, на його погляд, існує хороший метод обчислення математично очікуваного числа злочинності з урахуванням дисперсії. В основу цього способу покладено математичну ймовірність, яка заснована на кількості населення, що відіграє ключову роль у всіляких соціальних явищах.

У *другій главі* книги автор розглядає пояснення того, чому не можна застосовувати метод відносного обчислення злочинності,

виходячи з аналітичної бази в 10 000 або 100 000 населення. Цей метод, на його думку, не враховує вплив всього населення на кількість скоєних злочинів. Підхід, коли території з різною кількістю населення порівнюються з використанням існуючої формули обчислення інтенсивності злочинності, виявляє суттєву помилку. Вона полягає в тому, що у формулу як подільник включена сукупність усіх злочинів, скоєних усім населенням, а не аналітичною базою порівняння в 100 000 осіб. Це призводить до того, що в регіоні з великою кількістю населення, кількість злочинів буде більшою, а база порівняння завжди одна й та ж – 100 000 осіб.

Це найбільш цікава, на наш погляд, частина рецензованої роботи, адже вона зачіпає проблему, якої не бачили і не бачать нині багато дослідників, практично, у більшості суспільствознавчих наук і медичній статистиці, епідеміології тощо. У тому, що автор монографії показав різнобічні докази наявності зазначеної помилки в такому відносному обчисленні, сумніватися не доводиться. Були вжиті необхідні пошуки в найбільш емпіричних науках, демографії, біології, і окремо в математиці. Для належної емпіричної обґрунтованості, по суті, були зроблені найбільш масштабні дослідження і перевірена гіпотеза кореляції чисельності населення й кількості облікованих злочинів. Як уже неодноразово зазначалося істориками науки, на цьому шляху автору вдалося відкрити низку похідних закономірностей, які становлять інтерес для кримінології.

На жаль, у навчальній, науковій та науково-популярній літературі панує лише один спосіб відносного вимірювання злочинності. Він полягає у використанні аналітичної, тобто штучної, одиниці обчислення й порівняння стану злочинності в різних країнах і регіонах, що відрізняються за кількістю населення. Цією одиницею є, як правило, 10 000 або 100 000 населення, які й являють собою базу розрахунку.

Дослідник у книзі зазначає, що кількісні закони виявляють себе в безлічі прикладах, у тому числі й в астрономії. Досить оригінальні приклади такого впливу не дадуть змоги залишитися байдужим, обов'язково дадуть емоційний відгук. Урахування конкретної чисельності популяції, що мешкає в певному ареалі

має вирішальне значення, оскільки саме ця кількість населення породжує кількість подій у ньому. Автор аргументовано відхиляє доводи скептиків, які ґрунтуються на декількох приватних прикладах. Він радить їм побачити картину в цілому на більш широкій емпіричній базі.

Автор книги, застосувавши «бритву Оккама» до питання про те, що більшою мірою впливає на злочинність, чисельність населення, або кількість усіляких факторів, від повного місяця до злиднів, зазначає, що чисельність населення не вимагає множення сутностей, тобто безлічі інших теорій, що пояснюють причину скоєння злочинів. Але встановлення кореляції не претендує на пояснення причин злочинності. Кореляція говорить тільки про те, що чисельність населення впливає на ймовірність різних вчинків, у тому числі негідних.

Простота викладу ідеї очевидна, але автор також після публікації книги доклав чимало зусиль і запропонував ще більш простий виклад цієї проблеми у створеному ним анімаційному фільмі під назвою «Проблема відносного вимірювання інтенсивності злочинності», який знаходиться у відкритому доступі на його YouTube-каналі за посиланням: https://www.youtube.com/channel/UCb_-du3wP20ZyeXOUeDG9Sg/videos.

Третя глава книги найбільша за обсягом. У ній показано доказову базу того, що існує кореляція між чисельністю населення та кількістю зареєстрованих злочинів або виявлених осіб, які вчинили злочини. Це дало автору можливість використовувати чисельність населення відповідного віку як опорну точку для виявлення «темної цифри» злочинності, і для пропорційного порівняння стану злочинності в різних регіонах і країнах. Емпіричною базою дослідження стали статистичні дані по 25 країнам світу всіх заселених континентів. Розглянуто держави різного рівня економічного й культурного розвитку. Від найбільш розвинених до найбільш відсталих. У цій главі підтверджуються та спростовуються важливі для кримінології гіпотези. Автор повністю спростував гіпотезу позитивного впливу щільності населення на кількість зареєстрованих злочинів. Навпаки, кореляція підтверджена тільки з кількістю населення, а не його щільністю. Оскільки кореляція між кількістю населення та кількістю зареєс-

трованих злочинів підтверджена, то це стало вагомим доказом проти використання аналітичної бази порівняння стану злочинності, виходячи з 10 000 або 100 000 населення.

Усе в книзі демонструє важливу закономірність, що кількість населення країни або регіону, або іншого довільного територіального масштабу, впливає на частку злочинності в них. Це має означати, що відповідна сукупність населення виробляє певний продукт – злочинність, який підлягає кількісному вимірюванню. Відносно ж вимірювання злочинності ґрунтується на методі, відповідно до якого вся сукупність злочинів країни або регіону переноситься на відносний масштаб в 1000, 10 000 або 100 000 населення. При цьому відбувається порівняння з іншими регіонами, що відрізняються за кількістю населення. Автор говорить про те, що традиційно порівнянню підлягають регіони, в яких більша кількість населення «виробляє», як правило, більшу кількість злочинів, а останні без будь-якого пропорційного обліку порівнюються з регіонами, де проживає в рази менша кількість населення, у результаті чого вони «виробляють» менше злочинів. Це порівняння некоректне з точки зору будь-якої науки. Автор невблаганний у своїй рішучості і підкреслює, що склалася модель відносного порівняння стану злочинності на різних територіях, яка глибоко помилкова, і з неї не можна «витягнути» компроміс, що, мовляв, вона лише частково спотворює дані, але в цілому придатна для того, щоб робити оцінки щодо тенденцій. Книга захоплює читача такою впевненістю, і це ідеальний виклик для скептика, яким, по-хорошому, є кожен серйозний дослідник.

Різниця країн, багато різноманітних ситуацій не залишили сумнівів у тому, що така кореляція між чисельністю населення й кількістю вправаних злочинів існує. Чудово те, що наведені докази сприяли тому стану, коли математична ймовірність цілком співвідноситься з цією кореляцією. А якщо така кореляція є, то і відносно вимірювання злочинності таким способом, як прийнято досі, не заслуговує на довіру.

Четверта глава книги в більш докладній формі викладу оповідає про математичне питання впливу чисельності населення на злочинність. Вона являє собою класичний формат полемі-

ки, коли оцінюються аргументи дослідників цього питання. Оцінено можливості використання методу найменших квадратів під час дослідження проблеми впливу кількості населення на стан злочинності в регіоні.

Автор обуршує на читача всю міць математичного аналізу шуканого предмета, робить він це так, як зробила би ревно турботлива людина, оскільки не залишає читача один на один з математичним апаратом. Усе пояснюється з безхитрою простотою, оскільки сам нарікає на попередників, що не піклуються про пояснення того, як вони отримали показаний результат.

У цій главі автор доводить на прикладах конкретних досліджень, що, якби дослідники не застосовували аналітичну одиницю відносного обчислення і враховували важливість кількості народонаселення, а не порівнювали б його з коефіцієнтами, то в такому випадку, вони б уникнули помилкових висновків.

У *п'ятій главі* книги мова йде про використання комп'ютерного моделювання для перевірки гіпотези впливу чисельності населення на кількість скоєних злочинів. Прикладів використання комп'ютерного моделювання в дослідженні злочинності дуже мало. Існуючий досвід вивчення злочинності в комп'ютерних моделях побудованих на використанні шаблонів моделей, розроблених програмістами для вирішення масштабних прикладних завдань. Автор книги блискуче зміг використовувати цей потужний інструмент дослідження для вирішення спірного питання про вплив чисельності населення на кількість скоєних злочинів. Більш неупереджений спосіб важко собі уявити.

Для цього автор вибрав програму побудови комп'ютерних симуляцій з відносно простим інтерфейсом, розроблену компанією «Екс Джей Технолоджіс» AnyLogic Professional 6.4.1. на основі програми Eclipse, яка використовується як віртуальна машина, а оболонка для мови програмування – Java 6. За допомогою цієї програми була побудована комп'ютерна модель за механізмом агентного моделювання, що імітує життєвий цикл із заданими параметрами протягом віртуального часу. Автор звірив результати моделювання з реальністю. І отримані дані показали, що модельні результати відповідають реаліям, на прикладах українських міст – Білої Церкви та Рівного.

Симуляція моделей двох міст з населенням, відповідно 200 000 і 250 000 осіб, які умовно були названі «Ньютоново» і «Евклідово», припускала різницю в кількості населення на 50 000 осіб. У місті «Ньютоново» середня кількість зв'язків між агентами була 4,0, а в місті «Евклідово» – 5,0. Запуск і стократний прогін цих двох моделей продемонстрували, що різниця в кількості делінквентів у цих містах становила в середньому 0,6 %, що демонструє важливість різниці в кількості населення для показника злочинності в місті.

У *шостій*, заключній главі книги, коротко описана закономірність сприйняття нових наукових ідей, яка, як мені видається, цілком доречно завершує книгу, і не є докором скептикам, а, навпаки, в ній доведена біологічна схильність людини до скептичного сприйняття всього нового. Автор переконує, що найкращим способом сприйняття теорії є не віра, а перевірка її дослідним шляхом. І всім читачам його книги він радить вчинити саме так.

У *висновку* автор книги досить радикально висловлюється про те, що кримінологи перебільшено витрачають свій цінний час на умоглядні вишукування, і що нерідко, їх судження своїм шляхом нагадують «фокуси» філософів і теологів. Він *пропонує* інший шлях – *шукати природничі форми вирішення кримінологічних загадок*.

Ця книга буде корисною всім дослідникам, які цікавляться кількісними аспектами в науках про суспільство, особливо тим дослідникам, викладачам, аспірантам і студентам юридичних та соціологічних факультетів, академій, інститутів, осіб, які цікавляться питаннями кримінології.